
Elvir Čizmić
Kanita Imamović-Čizmić

Opće naznake o Indeksu ekonomskih sloboda i faktorima koji ga određuju

Uvod

Savremeni ekonomski tokovi, determinirani uvjetima koje nameće proces globalizacije, redefiničaju konceptualni pristup određenju karaktera unošenja društvene aktivnosti u privredne tokove, projicirajući neoliberalni pristup ekonomiji vrlo često neovisno o stepenu razvoja ekonomije konkretne države. Proces oživljavanja neoliberalnog shvatanja ekonomske uloge države izazvao je na javnoj sceni polarizaciju mišljenja o koristima i troškovima koje polučuje primjena uniformnog modela liberalizacije na ekonomije u tranziciji i razvoju. Oni koji podržavaju neoliberalni pristup poimanju ekonomske uloge države svoja shvatanja temelje na stajalištima M. Fridmana, Saya i Smitha, u čijem fokusu je ekonomska sloboda pojedinca koji svojim privrednim aktivnostima, u uvjetima slobodne konkurencije, vođenim ostvarivanjem profita, doprinosi povećanju ukupnog društvenog bogatstva. S druge strane, postoje i mišljenja koja osporavaju bezuvjetnu primjenu uniformnog neoliberalnog modela tržišne ekonomije, navodeći kao argument primjere ekonomskih kriza država koje su «brzo» transformirale ekonomije u «tržišne», slijedeći upute glavnih nosilaca procesa ekonomske globalizacije – Međunarodnog monetarnog fonda (IMF), Svjetske banke (WB) i Svjetske trgovinske organizacije (WTO).

Sušтина neoliberalnog koncepta ekonomske uloge države jest smanjenje državne intervencije u ekonomiji u korist punih ekonomskih sloboda, tako da ekonomska uloga države dobija obilježja restrikcije. Restriktivna ekonomska uloga države, stoga, podrazumijeva aktivnost države na stvaranju pretpostavki u društvenom ambijentu privređivanja neophodnih za efikasno ispoljavanje ekonomskih sloboda, u kojim pojedinac, vođen

ostvarivanjem maksimalne koristi, teži u svom ekonomskom odlučivanju primijeniti osnovni ekonomski princip efikasnosti. Shodno tome, ako se država simplificirano posmatra kao skupina pojedinaca, ponašanje svih pojedinaca će nesumnjivo voditi ka povećanju ukupnog društvenog bogatstva. Međutim, efikasna primjena spomenutog modela ekonomske uloge države podrazumijeva postojanje određenog nivoa ekonomskog razvoja i prethodno utvrđen i uređen društveni ambijent. To implicira da manje razvijene zemlje u početnim stadijima ekonomskog razvoja s neadekvatno modeliranim društvenim ambijentom moraju imati naglašenu državnu intervenciju koja će biti usmjerena u dva pravca, i to: podupiranje ekonomskog razvoja kroz zagrijavanje ekonomije i stvaranje pretpostavki u društvenom ambijentu za njeno kasnije redefiniranje.

U svjetlu ukazivanja značaja postojanja ekonomskih sloboda, podržanih kroz društveni ambijent privređivanja, za ekonomski prosperitet države nastala je jedna kompresivna analiza fondacije Heritidz (The Heritage Foundation) i lista Wall Street Journal koja ima za predmet korelacijski odnos ekonomskog rasta i ekonomskih sloboda i koja potvrđuje nastavak generalnog trenda sve manje kontroliranih ekonomskih kretanja i aktivnosti u svijetu. Najnoviji izvještaji pokazuju da sve veći dio stanovništva u državama koje baštine ekonomske slobode uživa njihove pozitivne efekte. Tokom proteklih deset godina autori Indeksa ekonomskih sloboda - Marc A. Miles, Edwin Feulner i Mary Anastasia O'Grady, zabilježili su interesantan trend označen kao porast populacije za oko 32% u državama s najvišim stepenom ekonomskih sloboda (vrijednost Indeksa od 1,28 do 1,90), dok je u istom vremenskom periodu u državama u kojima su ekonomske slobode na nezavidnom nivou došlo do pada ukupnog broja stanovnika za oko 38%. Indeks ekonomskih sloboda 2006. analizira stanje u 157 država. Kao «ekonomski slobodne» okvalificirano je 20 država, 52 su okvalificirane kao «većinom slobodne», 73 kao «većinom neslobodne» i 12 država je okvalificirano kao «represivne» u smislu apsolutne odsutnosti ekonomskih sloboda. Na području Sjeverne Amerike i Evrope koncentriran je najveći broj država čije su ekonomije slobodne, a Pacifička Azija je područje na kojem su smještene, po ekonomskim slobodama, dvije vodeće države - Hong Kong i Singapur.

Indeks ekonomskih sloboda predstavlja pokazatelj stanja u oblasti ekonomskih sloboda u jednoj državi u vidu specifične sinteze faktora koji doprinose ekonomskoj slobodi i prosperitetu države. Indeks ekonomskih sloboda mjeri se periodično (svake godine), a devedesetih godina prošloga vijeka, u sadašnjoj formi, prvi put je ponuđen međunarodnoj zajednici. Indeks je zamišljen kao kompresivna studija o ekonomskim slobodama u kojoj je definiran metod po kojem ekonomske slobode mogu biti mjerene u različitim

državama - od Hong Konga i Sjeverne Koreje do Amerike, Brazila, Konga ili Nigerije. Prema ponuđenom metodu, Indeks ekonomskih sloboda uključuje određenje širokog skupa faktora koji determiniraju ekonomske slobode u ekonomiji jedne države, i to: korupcija u pravosuđu, carinskoj službi i državnoj birokratiji; carinske i druge administrativne barijere u vanjskoj trgovini; fiskalna opterećenja koja obuhvataju poreze na dohodak fizičkih i pravnih osoba, kao i trendove procentualnog učešća vladinog trošenja u društvenom proizvodu; uloga zakona koja se prati kroz efikasnost pravosuđa, kao i brzinu realizacije ugovora; regulatorna opterećenja i barijere privrednih aktivnosti, koja uključuju zdravstveno osiguranje i zaštitu okoliša; restrikcije u pogledu bankarskog i berzanskog poslovanja odnosno sfere finansijskih usluga, kakve su prodaja vrijednosnih papira i osiguranja; regulacija tržišta radne snage, kao što je određivanje minimalne nadnice, radne sedmice; prisustvo «crnog tržišta», uključujući i korupciju, krijumčarenje, piratstvo autorskih prava i prava industrijske svojine, te nelegalne provizije od usluga i radne snage.

Izračunavanje Indeksa ekonomskih sloboda konstruirano je tako da se periodično mogu uvrštavati najnovije informacije koje se odnose na promjene stanja faktora koji određuju stepen ekonomskih sloboda izražen kroz Indeks ekonomskih sloboda, a o kojim postoje podaci za pojedine države. Zahvaljujući tome, registrirane su vrlo značajne i relativno brze promjene u politikama vlada i njihovim upravljanjima u manje razvijenim zemljama. Nadalje, s obzirom na to da se publicira svake godine, moguće je praviti komparaciju Indeksa ekonomskih sloboda i uvidjeti postoje li promjene u društvenom ambijentu privređivanja u datom periodu u svakoj od 157 država za koje postoje podaci.

Ekonomске slobode se, prema neoliberalnoj koncepciji ekonomske politike na kojoj počiva globalizacija, zbog svoga pokretačkog mehanizma i efikasnih rezultata mjerenih porastom GDP-a per capita, mogu posmatrati kao determinanta ekonomskog razvoja, čije profiliranje ovisi o karakteru kako privrednog sistema tako i društvenog sistema konkretne države. Koncept ekonomskih sloboda, koji je dat u okviru neoliberalnog shvatanja ekonomske uloge države, podrazumijeva takvu aktivnost države koja će biti usmjerena ka stvaranju vladavine prava (ljudska i prava vlasništva), zaštiti ugovora i osiguranju javnih dobara, a u sferi ekonomije ka održanju stabilnosti valute, promociji slobode u međunarodnoj razmjeni te minimumu zakonske regulacije privrednih aktivnosti. Stoga, ako se nastoji prilagoditi i uhvatiti korak s tempom koji nameće proces globalizacije, neophodno je odrediti stanje u oblasti ekonomskih sloboda u datoj državi i shodno tome projicirati ekonomsku ulogu države koja će biti kompromis između neophodne

intervencije u ekonomiji i ispoljavanja punih ekonomskih sloboda.

U tekstu koji slijedi, zbog značaja koji se pridaje ekonomskim slobodama u kontekstu ekonomskog razvoja, u kratkim crtama će se prikazati osnovne odrednice faktora koji opredjeljuju stanje ekonomskih sloboda u jednoj državi, mjereno prema The Heritage Foundationu, ukazujući pritom na poziciju Bosne i Hercegovine u pogledu stanja ekonomskih sloboda.

1. Mjerenje ekonomskih sloboda

Ekonomske slobode predstavljaju odsustvo barijera u ekonomskoj aktivnosti. «Ekonomska sloboda definirana je kao odsustvo državne intervencije u smislu dopune ili korekcije, odnosno ograničenja u proizvodnji, distribuciji ili potrošnji dobara, a iza koje ne stoji potreba za obezbjeđenjem neophodnih minimuma prava i sloboda građana.»¹ Drugim riječima, ekonomska sloboda podrazumijeva slobodu ljudi da rade, djeluju ili proizvode odnosno investiraju na način za koji misle da će im osigurati najveću efikasnost i u krajnjoj konsekvenciji korist mjerljivu na različite načine. Ekonomske slobode kao takve, prema pristalicama neoliberalnog shvatanja ekonomske uloge države, predstavljaju generator ekonomskog rasta tržišnih ekonomija i pretpostavka su za djelovanje «nevidljive ruke tržišta». Osnovna prepreka ispoljavanju punih ekonomskih sloboda je prekomjerna državna intervencija u funkciji osiguranja javnog dobra ili zaštite javnog interesa. Državna intervencija podrazumijeva određenu dopunu i korekciju tržišta kao najefikasnijeg funkcionalnog okvira za ispoljavanje ekonomskih sloboda. Minimalna dopuna i korekcija tržišta neophodna je za građane, zajednicu ili državu kao promocija evolucije civilnog društva čiji članovi konzumiraju rezultate svoga rada. Međutim, osnovni problem kod modeliranja državne intervencije jest određenje njenog optimalnog dometa ili nivoa². Optimalni domet ili nivo bi bio onaj koji s jedne strane osigurava zaštitu javnog interesa ili dobra, a s druge strane ne remeti ispoljavanje ekonomskih sloboda odnosno djelovanje tržišnih zakonitosti. To u biti znači da ako kreator ekonomske politike, tj. vlada, modelira ekonomsku ulogu države tako da

¹ Wiliam W. Beach, Marc A. Miles: «Explaining the Factors of the Index of Economic Freedom», The Heritage Foundation, 2005, str. 64.

² Historijski posmatrano, vlade su kreirale relativno širok skup modela ekonomske politike koji u sebi inkorporiraju različita ograničenja ekonomske aktivnosti. Ono što je važno jest da mnoga od tih ograničenja mogu biti mjerena procjenjivanjem njihovog utjecaja na donošenje ekonomskih odluka, odnosno kroz utjecaj na stepen ekonomskih sloboda. Djelovanje države na ekonomsko odlučivanje može imati i negativne učinke po tokove društvene reprodukcije. Nadalje, ekonomske slobode nisu predmetom analize samo The Heritage Foundationa nego i Economic Freedom of the World koji se pojavljuje dvadesetak godina ranije.

intervencija odnosno korekcija tržišta naraste iznad minimalnog nivoa ona riskira da uguši ekonomske slobode i pozitivne efekte koje one polučuju na ekonomiju. Stoga, proponenti liberalizacije smatraju da država remeteći funkcioniranje tržišta iznad nivoa koji se veže za zaštitu života i imovine pojedinca riskira da uguši ekonomske slobode. Različite države odnosno različite vlade, shodno ekonomskom stanju i ciljevima, primjenju različite modalitete državne intervencije. Da bi se mogle uočiti razlike u modelima ekonomske uloge države odnosno u društvenom ambijentu pojedinih država i isti dovesti u vezu s ekonomskim slobodama, pa samim tim i ekonomskim rastom, The Heritage Foundation vrši mjerenja ekonomskih sloboda.³ Mjerenje ekonomskih sloboda za svaku državu podrazumijeva analizu i studije oko pedeset ekonomskih varijabli koncentriranih u deset kategorija ili tzv. faktora ekonomske slobode: trgovinska politika, fiskalna politika, državna intervencija u ekonomiji, monetarna politika, tokovi kapitala i strane investicije, bankarstvo i finansije, nadnice i cijene, pravo vlasništva, regulacija i prisustvo tzv. crnog tržišta. U Indeksu ekonomskih sloboda deset faktora ima podjednak značaj za nivo ekonomske slobode u svakoj državi, što implicira da se Indeks tretira kao ukupan rezultat i ocjena ekonomskih sloboda u određenoj državi. Imajući u vidu spomenuto, može se reći da Indeks ekonomskih sloboda reflektira stanje ekonomskog okruženja odnosno društvenog ambijenta svake države, dovodeći ga u vezu sa stepenom ekonomskog razvoja bez mjerenja utjecaja svakog pojedinačnog faktora na ekonomski razvoj. Kreatori Indeksa ekonomskih sloboda često određuju Indeks kao instituciju faktora koji, zajedno uzeti i određeni jednim stepenom, djeluju na sposobnost ekonomije da slobodno reagira na izmjenu uvjeta globalnog tržišta. U biti, Indeks ekonomskih sloboda pokazuje koliko institucionalno okruženje u jednoj državi omogućava ekonomiji da raste i prosperira.⁴ Mjerenje ekonomskih sloboda podrazumijeva da se za svaku konkretnu državu bilježi rezultat o stanju u pogledu ekonomskih sloboda, baziran na prosjeku deset spomenutih pojedinačnih faktora. Svaki od faktora gradiran je prema jedinstvenoj skali, koja obuhvata od 1 do 5 stepeni, tako

³ Može se reći da se mjerenja ekonomskih sloboda pojedinih država vrše bez namjere određenja ekstremnih situacija anarhije i utopije, nego radi opisivanja svjetske ekonomije onakve kakva jest.

⁴ Pristup The Heritage Foundationa apelira na opći smisao, međutim posljednja istraživanja determinanti ekonomskog razvoja pokazuju da su neki faktori važniji od ostalih. S druge strane, u Indeksu ekonomskih sloboda za 2004. Richard Rool ilustrira da jednako dodavanje faktora Indeksu otkriva pravu sliku ekonomske slobode u zemlji i predstavlja najbolji sistem koji statistika može izmisliti. U svakom slučaju, jasno je da je za ostvarivanje osnovnog cilja ekonomske politike, otjelotvorenog u ostvarivanju dugoročnog rasta, neophodno postizanje što boljih rezultata na poljima koja pokrivaju svih deset faktora.

da rezultat 1 odražava stanje u pogledu ekonomskog okruženja ili vladine politike koja je najviše konduktivna ekonomskoj slobodi, a rezultat od 5 pokazuje da je ekonomsko okruženje najviše udaljeno od ekonomskih sloboda.

Prema skali koja odražava presjek stanja u spomenutih deset sfera, a shodno izmjerenim Indeksima ekonomskih sloboda, države se mogu klasificirati u četiri grupe⁵:

1. države za koje je karakteristično postojanje punih ekonomskih sloboda, kao države s ukupnim rezultatom 1,99 i manje;
2. države za koje je karakteristično da su ekonomske slobode većinom zastupljene (većinom ekonomski slobodne), kao države čiji se Indeks ekonomskih sloboda kreće od 2,00 do 2,99;
3. države za koje je karakteristično da su ekonomske slobode malo zastupljene i smatra se da su većinom ekonomski neslobodne, jer bilježe Indeks od 3,00 do 3,99; te
4. države za koje je imanentno postojanje represije, a čiji se Indeks kreće od 4,00 do 5,00.

2. Faktori ekonomskih sloboda

Postojanje ekonomskih sloboda kao kategorije ili institucije premisivne za pozitivne efekte tržišne ekonomije, koja u centar pokretačkog mehanizma stavlja interes pojedinca, podrazumijeva zadovoljavanje određenih uvjeta u deset sfera ekonomskog, ali i sociološkog života. To se odražava na prisustvo, karakter i značaj faktora koji determiniraju svakodnevno ekonomsko promišljanje. Bez namjere detaljne analize, na ovom mjestu će biti predložene glavne odrednice sfera ekonomskog djelovanja koje su predmetom državne intervencije, a koje se za mjerenje ekonomskih sloboda uzimaju kao relevantni faktori. U tom kontekstu dat će se kratak prikaz odrednica i značaja postojanja ekonomskih sloboda u domenu vanjske trgovine, fiskalne politike, državne intervencije u ekonomiji uopće, monetarne politike, stranih investicija i kapitala, bankarstva i finansija, nadnica i cijena, regulacije, te u domenu zaštite prava vlasništva i postojanja crnog tržišta⁶.

Vanjskotrgovinska politika kao segment ekonomske politike, prema

⁵ Ibid., str. 57.

⁶ Kao platforma u objašnjenju faktora koji određuju ekonomske slobode korišten je rad: William W. Beach, Marc A.Miles, «Explaining the Factors of the Index of Economic Freedom», The Heritage Foundation, 2005.

mjerenjima The Heritage Foundationa, ključni je faktor za određenje ekonomske slobode. Stepem kojim državni organi ograničavaju slobodan pristup međunarodnoj razmjeni ima direktnu vezu s odlučivanjem pojedinačnih privrednih subjekata u ostvarivanju njihovih ekonomskih ciljeva, a s makro aspekta ograničavanje vanjske trgovine ima za posljedicu eliminiranje pozitivnih efekata međunarodne podjele rada na bazi kompetitivnih prednosti. Drugačije rečeno, stepen liberalizacije odnosno ekonomskog protekcionizma direktno utječe na ekonomsko promišljanje privrednih subjekata koji se u ovom potonjem slučaju vrlo često ne vode zakonitostima kompetitivne prednosti. Naprimjer, kada vlada prakticira protekcionizam i uvodi carinska opterećenja ili kvote na uvoz inozemne robe, ekonomsko odlučivanje privatne inicijative je narušeno. Naime, uvođenjem carina na inozemnu robu dolazi do rasta cijena, što podstiče određene grupe privrednih subjekata na proizvodnju proizvoda koji se štite carinama umjesto da proizvode robe i usluge za koje, u smislu efikasnosti proizvodnje, imaju bolje pretpostavke. Stoga, ograničavanje uvoza limitira oportunitete ili ekonomsku slobodu dekuražiranjem pojedinaca od korištenja njihovih sposobnosti i vještina u nastojanjima da postignu optimalnu efikasnost, istovremeno limitirajući izbor potrošača. Prema stepenu liberalizacije odnosno stepenu ekonomskog protekcionizma države se mogu podijeliti u pet grupa, pri čemu su prva grupa one države koje imaju nizak stepen protekcionizma i primjenjuju carinsku stopu čiji je iznos ispod 4%, dok su peta grupa države čije su carinske stope iznad 19% i za koje je karakterističan vrlo visok nivo ekonomskog protekcionizma. Pored carina, kao osnovne varijable koje determiniraju ekonomske slobode u vanjskotrgovinskoj politici pojavljuju se i necarinske barijere te korupcija u carinskim službama. To je posebno važno jer države mogu zvanično imati niske carinske stope ili necarinske barijere i formalno imati liberalan režim vanjske trgovine a da njihovi carinski službenici budu korumpirani i zahtijevaju davanje mita za prijenos proizvoda preko granice, otežavajući na taj način protok roba i usluga i smanjući ekonomske slobode.

Prema The Heritage Foundationu, mjerenje utjecaja fiskalnih opterećenja kao temeljnog instrumenta fiskalne i ekonomske politike (koje državni organi nameću građanima) na stepen ekonomskih sloboda podrazumijeva mjerenje marginalnih poreznih stopa i promjenu u budžetskim rashodima kao procentu GDP-a. Marginalne porezne stope konfrontiraju pojedinca s efektom «cijene»⁷ koju plaća povećanjem ekonomske snage ili dodatnim angažiranjem u poslovnim poduhvatima, što u konačnoj instanci ima negativno djelovanje na pokretanje privrednih aktivnosti. Osnovna dilema o kojoj ovisi na kojem nivou GDP-a će se zaokružiti naredni privredni

⁷ Ibid., str. 60.

ciklus, odnosno o kojoj ovisi hoće li doći do novih investicijskih ulaganja, svodi se na pitanje: Šta ostaje nakon toga što porez obuhvati rezultate dodatno uloženog napora u privrednim aktivnostima?! Primjena viših marginalnih poreznih stopa ima jednostavnu računicu: što je više napora uloženo i što je veći rezultat dodatnog angažiranja, to će veći dio istoga biti obuhvaćen porezom, dok, s druge strane, manji efekti dodatnog angažmana polučuju i manji porezni pritisak na taj izvor. Imajući u vidu zakonitosti koje slijede iz poznate Lafferove krivulje, može se izvući jednostavan zaključak po kojem više porezne stope negativno utječu na motivaciju i sposobnost pojedinca da ostvari postavljene ciljeve i iskoristi svoju poziciju na tržištu. S druge strane, promjene u procentualnom udjelu budžetskih rashoda u GDP-u, koje se bilježe iz godine u godinu, pokazuju koliki su stvarni troškovi državnih organa u društvu. Ako su budžetski rashodi veći od planiranih, neophodno je iznaći adekvatan model za njihovo pokrivanje. Pokrivanje povećanih budžetskih rashoda podrazumijeva postojanje različitih modela finansiranja ili prikupljanja prihoda države, od kojih je jedan i dodatni porezni pritisak na porezne obveznike, neovisno o tome jesu li budžetski rashodi nastali zbog direktnih vladinih troškova, zbog transfera novostvorene vrijednosti između različitih grupa građana ili pokretanja investicijskih projekata. Osnovna korelacija rasta budžetskih rashoda, kao procentualnog učešća u GDP-u, i ekonomskih sloboda može se izraziti kroz tvrdnju da rast budžetskih rashoda dovodi do smanjenja ekonomskih sloboda, jer pokrivanje ili finansiranje godišnjih promjena u vladinom trošenju kreira dodatna fiskalna opterećenja. Jedini izbor kod primjene povećanja poreza za pokriće budžetskih rashoda svodi se na poznato pitanje: hoće li se povećati porezni pritisci sada ili u budućnosti, odnosno koja generacija će snositi porezni teret?! Bez obzira na to kako je dati nivo vladinog trošenja finansiran, kroz povećanje sadašnjih ili budućih poreza, resursi će biti udaljeni od privatnog sektora i shodno tome manje produktivno iskorišteni.⁸ Mjerenja fiskalnih opterećenja, kao faktora koji određuje stepen ekonomskih sloboda u jednoj državi, obuhvata tri komponente: najvišu marginalnu stopu poreza na dohodak, najvišu marginalnu stopu korporacijskih poreza i procentualno učešće budžeta u GDP-u. Shodno mjerenju ovih triju komponenti, koje daju konačni rezultat o fiskalnom opterećenju, države se rangiraju u devet različitih grupa i podgrupa. Prvu grupu čine države s najnižom marginalnom stopom, koja iznosi do 15%, a devetu grupu (koja je označena rangom 5) čine države

⁸ Ova perspektiva podvučena je uvjerenjem Milтона Friedmana da je najkompletnije mjerenje fiskalnih opterećenja kroz praćenje troškova vlade. Vladino trošenje zahvata mogućnost trošenja viška poreznih prihoda, finansirajući se tako radije nego posuđivanjem ili emisijom koji kao modeli proizvode buduće troškove za ekonomiju.

čija marginalna porezna stopa prelazi 36%.⁹ Mjerenje fiskalnog opterećenja, u okviru date države, podrazumijeva nekoliko koraka. Za svaku državu je određen iznos marginalne porezne stope poreza na dohodak koji je pozicioniran u jedan od pet nivoa (i četiri podnivoa). Isto je urađeno za korporacijski porez, da bi na kraju bilo izmjereno vladino trošenje kao godišnje promjene u procentualnom učešću budžeta u GDP-u. Nakon toga izračunat je prosjek svih triju komponenti fiskalnog opterećenja kako bi se došlo do konačnih rezultata obima fiskalnog opterećenja i pozicioniranja država u tom pogledu. Prema mjerenjima The Heritage Foundationa, gornja granica marginalne porezne stope poreza na dohodak čini 25% ukupnog rezultata ili fiskalnog opterećenja, gornja granica marginalne porezne stope korporacijskih poreza čini 50%, a promjene u veličini procentualnog učešća vladinog trošenja ili budžeta u GDP-u su u ukupnom rezultatu odnosno fiskalnom opterećenju učesvovala sa 25%.¹⁰ Kondukcija statističkih analiza veze između individualnih komponenti fiskalnog opterećenja i ukupnog nivoa ekonomskih sloboda pokazuje da je korelacija između granice marginalnih poreznih opterećenja i ekonomske slobode dva puta veća od ostalih. Ono što u okviru studija i analiza The Heritage Foundationa nije detaljno analizirano jest problem pojave konstantnog budžetskog deficita, koji se može pojaviti zbog dosljedne primjene modela smanjenja poreznog opterećenja a radi promicanja ekonomskih sloboda. Naime, savremene države¹¹, za koje je imanentno vršenje mnogobrojnih funkcija u svim sferama društvenog života, moraju naći način za pokrivanje troškova realizacije tih funkcija, pa izostanak oslanjanja na porezni sistem i povećanje poreza otvara problem budžetskog deficita.

Državna intervencija u ekonomiji¹², kao faktor koji determinira ekonomske slobode u jednoj državi, podrazumijeva procjenu stanja «u pogledu raspolaganja ili korištenja oskudnih resursa od strane države za njene vlastite svrhe, kao i procjenu državne kontrole nad resursima putem preduzeća u državnom vlasništvu»¹³. Mjerenje državne intervencije obuhvata i državnu potrošnju i državnu proizvodnju, pri čemu transferna plaćanja (kao razlika

⁹ Vidi: Wiliam W. Beach, Marc A. Miles: «Explaining the Factors of the Index of Economic Freedom», The Heritage Foundation, 2005, str. 62.

¹⁰ Podaci preuzeti iz: Wiliam W. Beach, Marc A. Miles: «Explaining the Factors of the Index of Economic Freedom», The Heritage Foundation, 2005, str. 62.

¹¹ Argument za navedeno je situacija u kojoj se nalazi ekonomija SAD-a, koja je inače utemeljena na postavkama «reganomike» i koja je zbog dva deficita «blizanca», kako ih Krugman naziva, na pragu ekonomske krize.

¹² Pod državnom intervencijom u ovom slučaju podrazumijeva se operativna aktivnost države i državna potrošnja, a regulativna aktivnost i prihodi u vidu fiskalnih opterećenja s aspekta ograničavanja ekonomskih sloboda posebno se analiziraju.

¹³ Ibid., str. 63.

između državne potrošnje i ukupnih državih rashoda), kao prinudna izmjena prava pojedinaca na resurse (uzrokovana politikom preraspodjele dohotka), nisu obuhvaćena u okviru ovih mjerenja. Državna potrošnja obuhvata neto kupovinu dobara i usluga, troškove izgradnje objekata i realizacije investicijskih projekata, plaće vladinim uposlenicima i administraciji, neto kupovinu fiksnih sredstava i inventara za preduzeća u državnoj svojini itd. Shodno procentualnom učešću državne potrošnje u ukupnom GDP-u, prema mjerenjima The Heritage Foundationa, države se mogu klasificirati u 5 grupa, pri čemu prva grupa obuhvata države čija potrošnja ne prelazi 5% GDP-a, da bi peta grupa obuhvatala one države čija potrošnja prelazi više od 40% GDP-a. Osnovna korelacija ekonomskih sloboda i učešća državne potrošnje u GDP-u može se jednostavno izraziti u smislu da veća stopa državne potrošnje, kao procenta GDP-a, znači da država povlači više resursa od privatne inicijative ili slobodnog tržišta, što rezultira nižim nivoom ekonomskih sloboda i višim Indeksom ekonomskih sloboda. Državna intervencija u ekonomiji nije samo korištenje oskudnih resursa, nego podrazumijeva i angažiranje u privrednim aktivnostima koje bi privatni sektor vjerovatno efikasnije obavljao. U ovom drugom modalitetu državne intervencije država osniva preduzeća i pojavljuje se kao privredni subjekt, i to vrlo često potiskujući privatnu inicijativu i investicije, što za krajnju konsekvenciju ima odraz u smanjenju efikasnosti, a u dužem roku i ekonomskoj stagnaciji. Mjerenje veličine državnog sektora privrede vrši se preko udjela prihoda od državne imovine i prihoda od privredne aktivnosti u državnom sektoru u ukupnim prihodima države, pri čemu se države svrstavaju u pet grupa. Prvu grupu čine države s izuzetno niskim udjelom koji se kreće do 5% GDP-a, a petu grupu čine države čiji udio prihoda od javnog sektora u ukupnim prihodima prelazi 40% GDP-a¹⁴. Mjerenje konačnog utjecaja državne intervencije u ekonomiji, kao faktora koji određuje ekonomske slobode, podrazumijeva prosječnu veličinu oba spomenuta vida državne intervencije.¹⁵ Na ovom mjestu bi možda trebalo istaći da The Heritage Foundation, u analizi mjerenja državne intervencije, nije elaborirao utjecaj državne intervencije na finansijskim tržištima na smanjenje i destimulaciju privatne inicijative, odnosno u teoriji poznati crowding out efekt, a što je u vezi sa stepenom ekonomskih sloboda.¹⁶

¹⁴ Opširnije, ibid., str. 64-65.

¹⁵ Treba istaći da analiza državne intervencije, kao faktora, podrazumijeva i analizu procesa privatizacije, te se u tom kontekstu uzima u obzir to je li državni sektor brzo privatiziran ili ne.

¹⁶ Pod terminom crowding out efekt podrazumijeva se efekt istiskivanja privatnih investicija iz finansijskih tokova, što je prvenstveno uvjetovano ekspanzijom javnog sektora. Crowding out efekt, posebno promatrano na dugi i srednji rok, dovodi do smanjenja mogućnosti finansiranja investicija od strane privrednih subjekata i stanovništva putem smanjivanja kvantiteta sredstava koja su usmjerena na investiranje.

Vrijednost nacionalne valute determinirana je aktivnom monetarnom politikom konkretne države. Stabilna monetarna politika omogućava učesnicima ekonomskog procesa oslanjanje na tržišne cijene u budućnosti, što čini njihove kalkulacije sigurnijim, pa je investicije, štednju i drugoročne poslovne poduhvate lakše planirati, a to, opet, predstavlja uvjet za potpuno konzumiranje ekonomskih sloboda od strane pojedinca. «John Maynard Keynes je opservirao inflaciju kao jednu od pojava monetarne neravnoteže ističući da kontinuirana inflacija nagrizava dio nacionalnog bogatstva, predlažući pri tom adekvatan antiinflacioni program u obliku prolongiranog buma. Inflacija, ne samo da uzima dio nacionalnog bogatstva, nego distorzira cijene, dezalocira resurse, povećava troškove privrednih aktivnosti i potkopava slobode društva.»¹⁷ U teoriji ne postoji univerzalan stav o pitanju koje su najpogodnije monetarne institucije za stabilnu monetarnu politiku. To potvrđuje činjenica da je jedno određeno vrijeme zlatni standard, kao modus monetarne politike, bio široko prihvaćen, te da je, nakon nastanka novih okolnosti u ekonomskom životu, bio napušten. Međutim, ono oko čega se slaže većina teoretičara jest neophodnost primjene politike niske inflacije utemeljene na stopi inflacije do 3%. Za izračunavanje utjecaja monetarne politike na ekonomske slobode kao polazna osnova uzima se iznos prosječne stope inflacije za period od 1994. do 2005., i shodno njemu vrši se kategorizacija država, pri čemu donja granica država s izuzetno visokom stopom inflacije iznosi 20%¹⁸.

Ograničenja i prepreke tokovima inozemnog kapitala, koji se pojavljuje u vidu stranih investicija, imaju negativan odraz na formiranje stepena ekonomskih sloboda u konkretnoj državi. Suprotno tome, nepostojanje ograničenja odnosno postojanje neznatnih ograničenja djeluje na to da strane investicije doprinose ekonomskom rastu jedne države pozitivno korelirajući s ekonomskim slobodama. Kapitalni tokovi i strane investicije, kao faktor koji određuje ekonomske slobode, rezultat su primijenjene politike stranih investicija čiji je cilj stvaranje povoljne klime za strane investitore. Stoga se, kod ispitivanja ovog faktora, posebno analizira zakon o stranim investicijama, koji tretira pitanje stranih investitora i procedure u svjetlu primjene «nacionalnog tretmana» ili «principa nediskriminacije», odnosno u svjetlu pristupa stranih investitora svim granama i oblastima privređivanja u konkretnoj državi. Osnovne varijable koje utječu na spomenuti faktor, a koje se ispituju za svaku državu, jesu¹⁹: zakon o stranim investicijama; ograničenje u pogledu pokretanja privrednih aktivnosti za strane investitore; ograničenje

¹⁷ Ibid., str. 65.

¹⁸ Šire, ibid. str. 66.

¹⁹ Ibid., str. 66.

u pogledu pristupa stranih investitora određenim oblastima privređivanja; uvjeti koje strane kompanije trebaju zadovoljiti da bi se mogle baviti privrednim aktivnostima; pitanje vlasništva nerezidenata nad nekretninama; ograničenja u pogledu repatrijacije zarada; te mogućnost stranih investitora da se finansiraju iz domaćih izvora. Imajući u vidu stanje u pogledu spomenutih varijabli, svaka država, za koju postoje podaci, može se svrstati u jednu od pet kategorija. Prva kategorija, koja označava države čiji je rezultat 1, znači najmanje restrikcije za strane investitore (transparentan zakon o stranim investicijama, efikasnu birokratiju, samo izuzetna ograničenja u pogledu oblasti od nacionalnog interesa države i sl.), dok peta kategorija označava države s rezultatom 5 i stanje u kojem strani investitori nemaju jednak status kao domaći, nemaju jednak pristup svim oblastima privređivanja, izloženi su korupciji i sl.

U najvećem broju država banke su fundamentalne finansijske institucije koje pružaju veći dio finansijskih usluga. Pružanjem finansijskih usluga banke osiguravaju efikasno funkcioniranje finansijskog sistema kao značajnog generatora ekonomskog rasta koji realnim tokovima pridodaje prateće finansijske. Bankarski krediti predstavljaju model finansiranja različitih vidova potrošnje, od kojih je za ekonomski razvoj države posebno značajna investicijska potrošnja, na što upućuje i poznati Keynesov multiplikator. Značaj bankarskog sistema za ekonomiju jedne države glavni je argument njegove kontrole i regulacije. Međutim, pretjerana kontrola i regulacija bankarskog sektora utječe na smanjenje ekonomskih sloboda. Stoga se smatra da je stroga regulacija bankarskog sektora obrnuto proporcionalna stepenu ekonomskih sloboda odnosno da vodi manjim ekonomskim slobodama. Na ovom mjestu treba napomenuti da značaj i regulacija bankarskog sektora u jednoj državi ovisi prvenstveno o vrsti finansijskog sistema koji država baštini. Shodno tome, u državama koje imaju razvijena tržišta vrijednosnih papira komercijalne banke ne uživaju isti značaj kao što je to slučaj s bankama u državama koje ne baštine berze i druga finansijska tržišta kao dominantan model finansiranja. U državama koje nisu orijentirane bankarskim uslugama tokom vremena usmjeravala se pažnja ka regulaciji posebne sfere finansijske industrije označene kao industrija vrijednosnih papira i osiguranja. Svaka intervencija države na polju tržišta vrijednosnih papira ima za posljedicu određene refleksije na odluke pojedinih učesnika, a u krajnjoj konsekvenciji na cijenu kapitala kao najznačajniju funkciju tržišne ekonomije. Nadalje, pretjerana državna intervencija na tržištu kapitala može negativno djelovati na njegovu alokativnu funkciju i spriječiti najoptimalnije iskorištavanje resursa. S druge strane, odsustvo državne regulacije i nadzora omogućilo bi potencijalnu nestabilnost finansijskog sistema, koja se može pretvoriti u nestabilnost ekonomije uopće, što se smatra glavnim opravdanjem uvođenja

različitih modaliteta nadzora i regulacije nad finansijskim sektorom pojedinih država. Treba naglasiti da svaka država osigurava određeni vid kontrole i nadzora nad bankama i finansijskim sistemom uopće. Nadzor nad bankama i finansijskim sistemom neophodan je iz najmanje dva razloga, i to: sigurnost i stabilnost finansijskog sistema, te osiguranje da firme koje pružaju finansijske usluge imaju fundamentalni nivo fiducijarne odgovornosti. Ultimativno, ovaj zahtjev može se postaviti u okviru obaveza vlade u pogledu osiguranja i garancije izvršenja ugovora te zaštite građana od prevarnih aktivnosti i zloupotreba u finansijskoj industriji. Tržište, samo po sebi, može osigurati određenu zaštitu putem neovisnih institucija koje pružaju usluge informativnog karaktera, kao i primjenom procesa licenciranja učesnika za obavljanje određenih aktivnosti, čime se podiže standard i kvalitet finansijskih usluga. Prema rezultatima mjerenja The Heritage Foundationa, a shodno stepenu kontrole i nadzora države nad bankarskim sektorom, sve države mogu se klasificirati u jednu od pet grupa. Osnovne varijable koje određuju stepen ekonomskih sloboda u okviru finansijskog sektora su: vlasništvo nad finansijskim institucijama, ograničenja u pogledu prisustva stranih banaka, mogućnost registracije domaćih banaka, regulacija finansijskog sistema, utjecaj države na alokaciju kapitala i sl. Analogno do sada prezentiranim klasifikacijama, i u ovom slučaju prva grupa država, s rezultatima koji se kreću od 0 do 1, predstavlja države koje imaju finansijski sektor s prudenatalnom supervizijom i neovisnom centralnom bankom, odnosno države za koje je karakteristična izuzetno mala uloga u pogledu alokacije finansijskih sredstva i koje dozvoljavaju prisustvo stranih finansijskih institucija i učesnika u okviru vlastitog finansijskog sistema. Suprotno, kao države koje imaju naglašenu kontrolu nad finansijskim sistemom, gdje su finansijske institucije pod striktnom kontrolom države, označene su države s rezultatom 5.²⁰

U tržišnim ekonomijama cijene odnosno cjenovni signali jedan su od mehanizama koji omogućavaju alokaciju resursa prema najproduktivnijim oblastima privređivanja. Slično, kada se ekonomija nalazi u ekspanziji, privrednim subjektima je neophodna nova radna snaga, što ima odraz na rast tražnje na tržištu rada, a u konačnoj instanci i rast nadnica, te se kretanje visine nadnica može uzeti kao jedan od pokazatelja stanja u ekonomiji. S druge strane, ti isti mehanizmi «nadnica» i «cijena» predstavljaju glavne instrumente ekonomske politike mnogih država. Države često, u nastojanju da ostvare ekonomsko-političke ciljeve, određuju nadnice i kontroliraju cijene ispuštajući iz vida činjenicu da na taj način remete osnovne tržišne signale, što ima negativan učinak po ekonomsku aktivnost i ekonomske slobode. Osnovna korelacija između ekonomskih sloboda i politike nadnica

20 Šire, *ibid.*, str. 67.

i cijena može se izraziti kao veća državna intervencija - manje ekonomske slobode. Nadnice i cijene kao faktor ekonomskih sloboda određene su: zakonima koji određuju minimalne nadnice (najčešće su to zakoni i propisi iz oblasti rada); formiranjem cijena bez intervencije države, što podrazumijeva odsustvo administrativnog vida politike cijena, ali i posrednog utjecaja na cijene korištenjem drugih mjera ekonomske politike; državna kontrola cijena; određivanje granice do koje se država može koristiti politikom cijena; kompenzatorno finansiranje preduzeća od strane države. Države koje, prema mjerenjima The Heritage Foundationa, imaju rezultat 1 spadaju u države s vrlo niskim stepenom kontrole nadnica i cijena u kojima tržište determinira cijene roba i usluga i koje ne baštine zakonsko garantiranje minimuma nadnica. S druge strane, kao krajnost su države s rezultatom mjerenja u iznosu 5 i za koje je karakterističan izuzetno visok nivo državne kontrole nad cijenama i nadnicama²¹.

Neoliberalni koncept poimanja ekonomije podrazumijeva da je glavni motivacijski faktor privređivanja ostvarivanje pojedinačne imovinske koristi, za što je preduvjet akumulacija kapitala utemeljena na privatnom vlasništvu. Tradicionalno, privatna svojina predstavlja pretpostavku za razmah krupne robne privrede i na njoj zasnovan ekonomski razvoj. Naime, privatna svojina kao dominantan oblik vlasništva, zbog ostvarivanja dobiti kao preovlađujućeg motivacijskog faktora, osigurava najracionalnije i najefikasnije korištenje privrednih resursa. Suprotno, državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, združeno s odsustvom motivacije za privređivanje, u teoriji se često označava kao negacija ekonomskih sloboda i shodno tome prepreka za ostvarivanje pozitivnih efekata tržišnog mehanizma²². Stoga, osiguranje prava vlasništva, uokvireno u institut «vladavine prava», daje sigurnost građanima da poduzimaju privredne aktivnosti, štede i planiraju dugoročne privredne poduhvate. Privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju kao dominantan oblik vlasništva u konkretnom privrednom sistemu i faktor koji određuje stepen ekonomskih sloboda u jednoj državi analizira se s aspekta državne intervencije u pogledu zakonske zaštite privatnog vlasništva, te s aspekta mogućnosti da ono bude predmetom eksproprijacije. Osnovna korelacija koja se može izvući iz mjerenja provedenih u okviru The Heritage Foundationa jest da veća zaštita privatnog vlasništva podrazumijeva veći stepen ekonomske slobode.

Regulacija kao vid ekonomske uloge države zajedno s poreznim

²¹ Ibid., str. 70.

²² Kasim I. Begić, «Ekonomska politika», Sarajevo, 2000, str. 155.

opterećenjima otežava privrednim subjektima kreiranje novih i održavanje postojećih privrednih aktivnosti. U određenim državama, zbog prirode privrednog sistema koji je bio centralnoplanskog karaktera, privatna inicijativa je privređivala u diskriminiranom položaju²³, i to kako s aspekta regulacije tako i s aspekta poreznog opterećenja. Posebnu vrstu ograničenja, koja se pojavljuju u vidu regulacije, predstavlja regulacija dobijanja licence za određene privredne aktivnosti koja može biti konstruirana tako da sama procedura bude završena za nekoliko sati, kao što je npr. u Hong Kongu, ali i isto tako može biti modelirana da traje godinama, što svakako predstavlja barijeru za privatnu inicijativu i pokretanje privrednih aktivnosti. Interesantna je situacija u kojoj dvije države imaju iste regulatorne modele, ali s različitim barijerama za privatnu inicijativu. Jedna od spomenutih dviju država uniformno, transparentno i na duži rok regulira sve grane i oblasti privređivanja, stvarajući na taj način manje barijere za privatnu inicijativu, kojoj stabilno i transparentno okruženje omogućava dugoročne poslovne planove. S druge strane, druga od spomenutih dviju država, iako ima isti regulatorni model, regulaciju primjenjuje nekonzistentno i neravnomjerno, što stvara veće barijere za privatnu inicijativu. Regulacija utemeljena na diskriminaciji također može biti korištena za poticanje ili namjerno sputavanje privrednih aktivnosti određenog sektora u ovisnosti o razvojnoj politici koju konkretna država vodi. The Heritage Foundation je, u mjeranju ekonomskih sloboda u okviru društvenog ambijenta za privređivanje u datoj državi, posebnu pažnju posvetio regulaciji. Mjerenje regulacije ima za cilj određenje utjecaja regulacije na poduzimanje određene privredne aktivnosti, ispitujući ujedno i stepen korupcije, kao i činjenicu da li se regulacija jednako primjenjuje na sve ili postoji izvjesni stepen diskriminacije, odnosno da li se u okviru regulacije provodi i kontrola i nadzor nad proizvodnjom putem posebno formiranih agencija za kotiranje obima proizvodnje. Stoga se, u okviru mjerenja regulacije, kao varijable koje određuju stepen ekonomskih sloboda uzimaju: licenciranje određenih privrednih aktivnosti (u smislu postavljenih zahtjeva i same procedure za popunjavanje i dobijanje licence); korupcija u birokraciji, regulacija rada (u smislu određivanje dužine trajanja radne sedmice, porodiljskog odsustva, neplaćenog odsustva i sl.); regulacija okruženja, zaštite potrošača i zdravstveno osiguranje radnika, te regulacija koja stvara barijere za ulazak privatne inicijative u određenu oblast privređivanja. Rangiranje država, shodno spomenutim ispitivanjima, vrši se u pet skala ili grupa, pri čemu grupa označena sa 1 predstavlja države s izuzetno niskom, transparentnom i ujednačnom regulacijom i za koje je

²³ Kao ortodokсна krajnost u okviru takvih privrednih sistema bilo je definiranje privatne aktivnosti kao ilegalne.

karakteristično odsustvo korupcije, a grupa označena sa 5 države u kojim su regulacija i korupcija izuzetno prisutne ²⁴.

Smatra se da je, pod određenim uvjetima, postojanje crnog tržišta pozitivno jer otvara mogućnost za dodatno anagažiranje privrednih subjekata, kao i mogućnost za dobijanje oskudnih dobara i usluga do kojih se, u suprotnom, ne bi moglo doći. U teoriji prevlađuju mišljenja da se crno tržište pojavljuje kao rezultat ili dio državne intervencije na tržištu. Aktivnosti crnog tržišta podrazumijevaju da je država za određene sfere privredne aktivnosti nametnula visoka porezna opterećenja i regulatorne barijere. Iz toga se može zaključiti da mjerenje crnog tržišta obuhvata mjerenje i efekata državne intervencije koji se nisu mogli mjeriti u okviru ranije spomenute regulacije. Nadalje, državna regulacija ili restrikcija u jednoj zoni može rezultirati kreiranjem crnog tržišta u drugoj. Kao primjer za to može se navesti uvođenje visoke carinske stope na uvoz stranih proizvoda, koje ima za cilj zaštitu domaćih proizvoda, ali koje isto tako može uzrokovati formiranje crnog tržišta za te proizvode. Za mjerenja provedena u The Heritage Foundationu crno tržište predstavlja faktor koji pokazuje posljedice koje je uzrokovala određena državna intervencija u ekonomiji, pri čemu se osnovna korelacija između postojanja crnog tržišta i ekonomskih sloboda može iskazati kao veća prisutnost crnog tržišta, što vodi manjem stepenu ekonomskih sloboda. Ovaj faktor se veže za Transparency International Corruption Perception Index (CPI), koji mjeri nivo korupcije u svakoj državi kako bi odredio nivo crnog tržišta, utvrđujući osnovnu korelaciju po kojoj rast korupcije znači i rast crnog tržišta. Prema CPI-u države se gradiraju u deset nivoa ili grupa. Prva grupa, koja je označena sa 1, predstavlja države s najmanjom korupcijom i crnim tržištem, a posljednja, označena sa 10, predstavlja države s najvećim stepenom korupcije i time i najvećim prisustvom crnog tržišta. Za potrebe mjerenja Indeksa ekonomskih sloboda izvršeno je ispitivanje korelacija korupcije, crnog tržišta i ekonomskih sloboda, nakon čega je spomenuto gradiranje država redefinjirano u 5 grupa i potvrđena korelacija da veće prisustvo crnog tržišta znači i manje ekonomske slobode.²⁵

3. Indeks ekonomskih sloboda u Bosni i Hercegovini

Prema mjerenjima The Heritage Foundationa Bosna i Hercegovina, kao država u kojoj je stanje u pogledu ekonomskih sloboda ocijenjeno kao «većinom neslobodna» i čiji Indeks ekonomskih sloboda 2006. iznosi 3,01,

²⁴ Šire: Wiliam W. Beach, Marc A. Miles: «Explaining the Factors of the Index of Economic Freedom», The Heritage Foundation, 2005, str. 71.

²⁵ Šire, *ibid.*, str. 75.

rangirana je zajedno s Gvatemalom i Sudanom - na 74. mjesto. U poređenju s državama iz regiona, i to Slovenijom, koja se nalazi na 28. mjestu i ima Indeks 2,41, Hrvatskom, koja se nalazi na 54. mjestu s Indeksom od 2,78, i Makedonijom, koju Indeks ekonomskih sloboda u vrijednosti od 2,8 pozicionira na 57. mjesto, Bosna i Hercegovina ima daleko lošije rezultate²⁶ (ako se izuzme Srbija i Crna Gora za koju podaci nisu dostupni). Međutim, ako se napravi historijska komparacija i uzmu u obzir promjene stanja u pogledu Indeksa ekonomskih sloboda u proteklih osam godina, može se konstatirati da Bosna i Hercegovina bilježi izuzetan napredak. Naime, Bosna i Hercegovina je 1998. bilježila Indeks ekonomskih sloboda u iznosu od 4,61 (graf.1), što ju je svrstavalo u rang država s izuzetnom represijom i restrikcijom ekonomskih sloboda, odnosno u posljednji rang država, da bi se za period od osam godina našla na pragu (jer je dijeli svega 0,01 iznosa Indeksa) grupe država označenih kao većinom slobodne.

U pogledu stanja pojedinih faktora koji determiniraju Indeks ekonomskih sloboda situacija je sljedeća²⁷:

a) Vanjskotrgovinska politika bilježi rezultat od 2,5. Svjetska banka je izvještavala da je u Bosni i Hercegovini u 2001. carinska stopa iznosila 4,9%, da bi u izvještaju Indeksa ekonomskih sloboda 2005. iznosila 6%.²⁸ Interesantan je stav, zabilježen od Economist Intelligence Unit EIU, po kojem Bosna i Hercegovina primjenjuje merkantilističku koncepciju vanjske trgovine utemeljenu na poticanju izvoza i zaštiti domaće proizvodnje. Svakako da je primjena niže carinske stope rezultirala poboljšanjem stanja (za iznos Indeksa od 0,5) u oblasti ovog faktora koji determinira ekonomske slobode. Poređenja radi, kao i sticanja dojma o vanjskotrgovinskim politikama u susjednim državama, isti faktor u Sloveniji je ocijenjen sa 2,0, u Hrvatskoj sa 2,5, a u Makedoniji sa 3,5. Ako se uzmu u obzir neke buduće projekcije koje insinuiraju mogućnost stvaranja balkanske zone slobodne trgovine, kao i daljnja liberalizacija vanjske trgovine, moguće je očekivati da se trend smanjenja utjecaja ovog faktora na ekonomske slobode nastavi.

b) Fiskalna opterećenja, kao faktor koji determinira stanje u pogledu ekonomskih sloboda u Bosni i Hercegovini, bilježe rezultat u iznosu od 2,6. Prema Agenciji za promociju stranih investicija u BiH (Foregin Investment

²⁶ Prevladava mišljenje da Bosna i Hercegovina unatoč milionima dolara pomoći pristigle nakon 1995. nije uspjela ostvariti značajan ekonomski oporavak. Tome doprinosi i uloga zakona i pravnih propisa koji su doneseni na nivou entiteta i države i koji su često nekonzistentni, a i pravosudnog sistema, koji je, s druge strane, pod političkim interferencijama onemogućen da procesuiru kompleksna krivična djela.

²⁷ Podaci koji odražavaju stanje u BiH preuzeti iz publikacije Index of Economic Freedom 2006, The Heritag Foundation,

²⁸ Izvor: Index of Economic Freedom 2006, The Heritage Foundation.

Promotion Agency - FIPA) najviša ili «top» stopa poreza na dohodak je 5%²⁹, dok je prema Deloitteu 30%³⁰, što ukazuje na prisutnu nekonzistentnost podataka u BiH. Isti faktor je u Sloveniji ocijenjen sa 3,6 (to ukazuje na relativno manja opterećenja u BiH), u Hrvatskoj sa 2,8, a u Makedoniji sa 1,5.

c) Državna intervencija u ekonomiji ocijenjena je sa 2,5. Prema podacima Svjetske banke za 2003. državna potrošnja predstavlja 22,3% GDP-a, a u 2004., prema International Monetary Foundu, u ukupnim prihodima BiH prihodi od javnog sektora učestvuju sa 3,48%. Značajno ograničenje razvoju ekonomskih sloboda predstavlja državna potrošnja, koja je rezultat kompleksnosti državne tvorevine. Racionalizacija državne potrošnje i uključivanje privatnog sektora u obavljanje javnih funkcija predstavljaju neka od rješenja koja vode smanjenju državne potrošnje, oslobađanju sredstava za efikasniju privatnu upotrebu i promjeni mehanizma poticaja u ekonomiji.

d) Monetarna politika bilježi rezultat 1, što je posljedica djelovanja sistema «currency boarda» i vezanosti konvertibilne valute za njemačku marku odnosno euro, koji je polučio prosječnu stopu inflacije od 0,84%.

e) Strane investicije, kao faktor koji determinira ekonomske slobode u BiH, ocijenjene su sa 3,00 (što u odnosu na prethodnu godinu znači poboljšanje za 1,0). To je iznenađujuće ako se ima u vidu činjenica da je osnovni princip na kojem se temelji politika privlačenja stranih investitora «princip nacionalnog tretmana», odnosno ako se ima u vidu praksa proklamiranja zaštite stranih investitora od nestabilnosti pravne regulacije usmjerene na njih, kao i zaštite od eksproprijacije i nacionalizacije sredstava (izuzev u specijalnim slučajevima obostrane kompenzacije). Unatoč osnovnim principima na kojim se temelji politika privlačenja stranih investicija, IMF je u svojim izvještajima istakao da postoje određena ograničenja u pogledu transakcija kapitala i deviznih računa. Kada su u pitanju vrste privrednih aktivnosti koje mogu poduzimati strani investitori ne postoje ograničenja, izuzev onih koja se odnose na angažman u oblasti naoružanja i javnog informiranja, gdje nerezidenti mogu učestvovati u vlasničkoj strukturi maksimalno sa 49%. US Department of Commerce zabilježio je da se u BiH strani investitori i dalje suočavaju s mnogobrojnim preprekama, uključujući i kompleksan zakonski okvir, netransparentne i dugotrajne procedure za dobijanje određenih dozvola za obavljanje privrednih aktivnosti, te neefikasno pravosuđe.

f) Bankarski sistem i finansije bilježe rezultat 2,0, što ukazuje na velike i značajne pomake na polju tranzicije i reforme finansijskog sektora u BiH. Osnovne determinante koje odražavaju stanje u ovoj oblasti odnosile bi se na prisustvo stranih banaka i njihovu konkurenciju, koja rezultira velikom

²⁹ Izvor: Index of Economic Freedom 2006, The Heritage Foundation.

³⁰ Izvor: Index of Economic Freedom 2006, The Heritage Foundation.

ponudom raznih aranžmana upravljenih prvenstveno ka stanovništvu, tako da mala i srednja preduzeća još uvijek ne mogu doći do povoljnijih srednjoročnih i dugoročnih kredita.

g) Nadnice i cijene, s rezultatom od 3,00, ukazuju na to da je, prema The Heritage Foundationu, u BiH prisutan određeni stepen kontrole i određenja nadnica (zakonski zagaraniran minimum nadnica odnosno plaća) i cijena od strane države, pogotovu kada je u pitanju određenje cijena gasa, električne energije, usluga telekoma.

h) Može se reći da je u Bosni i Hercegovini najlošije stanje u pogledu zaštite i ostvarivanja svojinskih prava, koja je okvalificirana sa 5. Na ovom mjestu bi se mogli izdvojiti dijelovi izvještaja u kojim US Department of Commerce ističe da je pokretanje poslovnih aktivnosti u BiH izloženo ekstremnim barijerama. Kao argument, u istom izvoru, navodi se činjenica po kojoj je u Federaciji BiH neophodno četrnaest različitih odobrenja za registraciju preduzeća u privatnom vlasništvu. Mnoštvo državne, entitetske i kantonalne administracije kreira izuzetno složen birokratski sistem za koji nije imanentna transparentnost u radu i koji predstavlja izuzetnu prepreku privatnoj inicijativi u poduzimanju privrednih aktivnosti, odnosno smetnju u ostvarivanju efekata produktivnog angažiranja kapitala.

i) Crno tržište prisutno je u Bosni i Hercegovini i ocijenjeno je sa 3,5, što odražava identičnu situaciju kao u Hrvatskoj, kod koje je prisustvo crnog tržišta također ocijenjeno sa 3,5, a daleko povoljniju situaciju u odnosu na Makedoniju, koja bilježi rezultat od 4.

Umjesto zaključka

Razvoj ekonomske misli, izložen utjecaju uvjeta savremene ekonomije, išao je u pravcu redefiniranja polaznih postavki u objašnjavanju ekonomskog rasta i razvoja. U tom kontekstu, materijalnim faktorima, koji su i direktni faktori ekonomskog razvoja, označeni kao kapital, rad i tehnologija, dodaju se nematerijalni, označeni kao determinante koje odražavaju društveni ambijent privređivanja. Stoga se, stvaranjem adekvatnog društvenog ambijenta, osiguravaju uvjeti za djelovanje Smithovog motivacijskog faktora i slobodne pojedinačne aktivnosti. Adekvatan društveni ambijent podrazumijeva stvaranje osnovnih institucionalnih preduvjeta za slobodno djelovanje pojedinca, označenih kao tržište (slobodno unutrašnje i međunarodno), ekonomija obima i specijalizacija na državnom i međunarodnom nivou. Kao jedan od mogućih odgovora na vječnu teorijsku dilemu o razlozima nejednake ekonomske razvijenosti pojavljuju se različitosti u pogledu društvenog ambijenta privređivanja u najširem smislu, obuhvatajući na taj način i utjecaj karaktera ekonomskog sistema na ekonomski razvoj date države.

Dovođenje u vezu različitosti društvenog ambijenta privređivanja s ekonomskim rastom stvara potrebu za mjerenjem ili određenjem društvenog ambijenta ili barem nekih njegovih odrednica, što nadalje dovodi do publiciranja Indeksa ekonomskih sloboda, i to: Economic Freedom of the World (EFW) i Index of Economic Freedom. Economic Freedom Network u saradnji s Fraser institutom publicira Economic Freedom of the World kao godišnju publikaciju Indeksa ekonomskih sloboda u 123 zemlje svijeta. Mjerenje Indeksa ekonomskih sloboda omogućava dovođenje u vezu ekonomskog rasta i ekonomskih sloboda, odnosno odrednica društvenog ambijenta privređivanja koji omogućava nesmetano ispoljavanje efekta ekonomskih sloboda, kao i praćenje i komparaciju izmjena u društvenim ambijentima pojedinih država s aspekta privlačnosti za pokretanje privredne aktivnosti učesnika u procesu privređivanja.

Indeks ekonomskih sloboda, publiciran od The Heritage Foundationa, obuhvata praćenje izmjena u deset oblasti, značajnih za poticanje privatne aktivnosti u smislu stvaranja pretpostavki za djelovanje tržišnih zakonitosti, ekonomije obima i pozitivnih efekata specijalizacije, i to: vanjska trgovina, fiskalna opterećenja, državna intervencija u ekonomiji, monetarna politika, strane investicije, bankarski sistem i finansije, nadnice i cijene, svojinska prava i crno tržište. Navedene oblasti čine faktore koji determiniraju ekonomske slobode odnosno Indeks ekonomskih sloboda u određenoj državi koji se kreće u rasponu od 1 do 5. U ovisnosti o ocjeni Indeksa, zemlje se rangiraju na sljedeći način: do 1,95 - slobodne; 2,00 do 2,95 - uglavnom slobodne; 3,00 do 3,95 - uglavnom neslobodne, i 4 i više - neslobodne.

U pogledu Indeksa ekonomskih sloboda 2006. Bosna i Hercegovina, ako se izuzme Srbija i Crna Gora, za koju ne postoje podaci, znatno zaostaje za državama u regionu. Ona je rangirana na 74. poziciji, dok su Makedonija na 57., Hrvatska na 54., a Slovenija na 38. poziciji. Međutim, imajući u vidu stanje u pogledu ekonomskih sloboda u Bosni i Hercegovini u proteklih osam godina, za koje postoje podaci, evidentan je značajan pomak ka poboljšanju uvjeta za pokretanje privrednih aktivnosti i razmah ekonomskih sloboda. Ako se nastavi dosadašnja tendencija, što je pretpostavka s obzirom na aktuelna ekonomsko-politička dešavanja (pitanje ustavnih reformi, pitanje formiranja balkanske zone slobodne trgovine, te pitanje ispunjenja uvjeta i pridruživanja EU), Bosna i Hercegovina bi za relativno kratak period, kada je u pitanju Indeks ekonomskih sloboda, trebala dostići susjedne države, stvarajući povoljniju klimu za ekonomsku aktivnost i rast.

Sažetak

Ekonomске slobode, označene kao odsustvo barijera u ekonomskom promišljanju pojedinca koje su nametnute od države, sve više se posmatraju s aspekta njihovog značaja za ekonomski razvoj države. Potreba za mjerenjem ekonomskih sloboda koje baštini društveni ambijent date države iznjedrila je The Heritage Foundation kao kompleksnu studiju o mjerenju i praćenju stanja u pogledu ekonomskih sloboda u 157 država za koje postoje podaci. Rad je podijeljen na tri dijela. U prvom dijelu daje se koncizno teorijsko određenje ekonomskih sloboda, kao i značaj mjerenja ekonomskih sloboda u društvenom ambijentu privređivanja date države. Drugi dio predstavlja koncizan prikaz faktora ekonomskih sloboda koji pokrivaju deset različitih ekonomsko-socijalnih sfera, a koji predstavljaju objekt mjerenja vršenih u okviru The Heritage Foundationa. U tom kontekstu analiziraju se: vanjska trgovina, fiskalna opterećanja, državna intervencija u ekonomiji, monetarna politika, ograničenja i prepreke tokovima inozemnog kapitala, bankarstvo i finansije, politika nadnica i cijena, pravo vlasništva, regulacija i crno tržište. Rad se završava trećim dijelom, koji predstavlja prikaz stanja u oblasti ekonomskih sloboda u BiH na temelju mjerenja provedenih u okviru spomenute fondacije a uz komparaciju sa susjednim državama.

Literatura:

1. Amartya Sen, Culture and Development, World Bank Tokyo Meeting, 2001.
2. Ann Bernstein: Business and Democracy, Centre for Development and Enterprise, South Africa and Bost University, ISEC, 1998.
3. Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, Analiza procesa registracije preduzeća u Crnoj Gori, Podgorica, 2003.
4. Don Lavoie and Emily Chamlee-Wright, Culture and the Wealth of the Nations, CATO Policy Report, Volume XXIV, 2002.
5. Dragoljub Stojanov, Đuro Medić, Makroekonomske teorije i politike u globalnoj ekonomiji, Sarajevo, 2000.
6. Enrico Colombato, Was transition about free market economics? Journal des Economies et des Humanes, Volume XL.
7. Friedrich Hayek, Poredak slobode, Global book, Novi Sad, 1998.
8. Gwartney and Lawson, The Impact of the Economic Freedom of the World Index, Mont Pelerin Society, Chattanooga, USA, 2003.